

ЎТМИШГА НАЗАР

1 МАХСУС СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ
СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР 1

LOOK TO THE PAST
SPECIAL ISSUE 1

ТОШКЕНТ-2022

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори,
профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари
университети

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори,
Телави давлат университети

Аширов Адхам Азимбаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Агзамова Гулчеҳра Азизовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Бурдиашвили Майя
тарих фанлари доктори,
Телави давлат университети

Кожақеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика
университети

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори,
Тошкент кимё - технология институти

Дорошенко Татьяна Ивановна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент,
Азербайжон давлат
иқтисодиёт университети

Гофоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат университети

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори, профессор,
Қариш муҳандислик-иқтисодиёт
институти

Теймураз Ахалмосулишвили
тарих фанлари номзоди, профессор,
Телави давлат университети

Халикова Рахбар Эргашевна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Эшов Боходир Жўраевич
тарих фанлари доктори, профессор
Қариш давлат университети

Маҳкамova Надира Раҳмановна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент ахборот технологиялари
университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори, доцент,
Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари доктори
Ўзбекистон Фанлар академияси

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Джоробекова Айнуэр Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Қозоғистон дипломатия академияси

Раҳмонкулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Расулов Абдуллажон Нуриддинович
тарих фанлари доктори, профессор
Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори, профессор
Санкт-Петербург Тарих институти

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори, профессор,
Қозоғистон давлат тарихи институти

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори, профессор,
Қозоғистон Миллий университети

Хайдаров Муродилла Махмудалиевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Алнева Лале
тарих фанлари доктори,
Озарбайжон давлат университети

Санпова Камола Давляталиевна
тарих фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори,
Догистон мустақил университети

Иноятова Диларам Маниглиевна
Тарих фанлари доктори (DSc)
Ўзбекистон Миллий университети

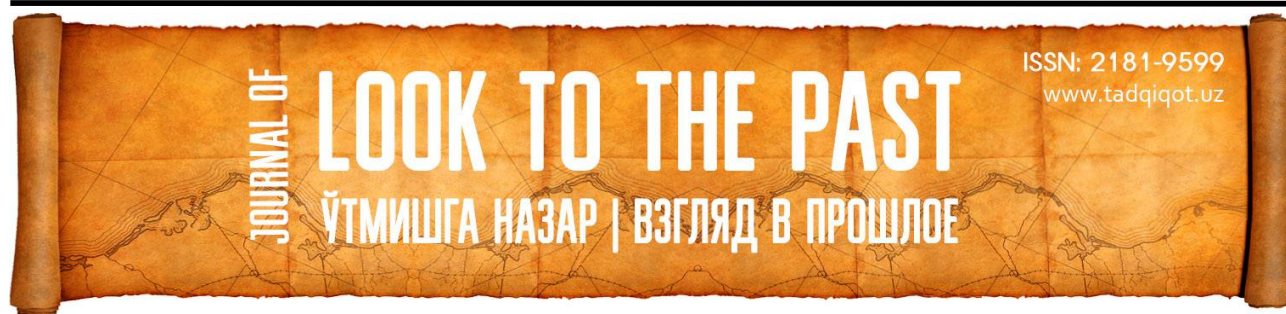
Одилов Абдор Анварович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Толибоева Нодира Одилжоновна
Тарих фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), Ўзбекистон жаҳон
тиллари университети

1. Рахбар Эргашевна Холиқова БУХОРО АМИРЛИГИДА ҲУНАРМАНДЧИЛИКНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ.....	6
2. Яхшибека Атамуратовна Абдуллаева ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАРДА ГЕНДЕР МАСАЛАСИДАГИ ТЕНДЕНЦИЯЛАР.....	16
3. Шоҳистахон Мамажоновна Ўлжаева АМИР ТЕМУР ДИПЛОМАТИЯСИ ТАРИХИГА НАЗАР.....	22
4. Кожамжарова Дарья Пернешовна, Отарбаева Гулжан Кобеевна, Мусаева Суйкум Тулембаевна ДЖАДИДСКИЕ МЕКТЕБЫ И РУССКО-ТУЗЕМНЫЕ ШКОЛЫ: ИХ РОЛЬ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ КАЗАХСКОГО НАСЕЛЕНИЯ.....	28
5. Аваз Абдуллаевич Ерметов, Нагима Ергалиевна Тажмуханова, Гулжан Кобеевна Отарбаева XX АСР 80-ЙИЛЛАРИНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИДА ЎЗБЕКИСТОНДА ЖАМОАТ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАЛАРИ (ЁШЛАР МИСОЛИДА).....	35
6. Анвар Журакулович Яхшиев ШИМОЛИЙ БАКТРИЯДА АНТИК ДАВР ДИНИЙ ЭЪТИҚОДЛАРИНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ.....	40
7. Диёржон Абдуллаев МАРКАЗЛАШГАН ДАВЛАТ ҚАРОР ТОПИШИДА МУКОФОТЛАШ ВА РАҒБАТЛАНТИРИШ ТИЗИМИНИНГ ЎРНИ ВА РОЛИ (АМИР ТЕМУР ВА ТЕМУРИЙЛАР СУЛОЛАСИ МИСОЛИДА).....	46
8. Абдулазиз Ахмадхўжаевич Акбархўжаев ЎЗБЕКИСТОН МИНИАТЮРА САНЪАТИНИНГ АНЪАНАВИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ.....	57
9. Гулзода Аъзамовна Алимова АЛИШЕР НАВОИЙ АСАРЛАРИДА ТАРИХИЙ-ГЕОГРАФИК ЖОЙЛАР, ТАРИХИЙ ШАХСЛАР НОМЛАРИ БАЁНИ (“Мажолис ун-нафоис” мисолида).....	62
10. Дилафруз Рашидовна Атамуратова ХОРАЗМ ДАВРИЙ МАТБУОТИДА “ИНҚИЛОБ ҚУЁШИ” ҲАМДА “ИЗВЕСТИЯ” ГАЗЕТАЛАРИНИНГ ЎРНИ: ТАРИХИ ВА ТАҲЛИЛИ.....	73
11. Феруза Эркиновна Атажанова ХОРАЗМДА ОЛИЙ ТАЪЛИМНИ РИВОЖЛАНТИРИШ СОҲАСИДАГИ ИСЛОҲОТЛАР(1991-2017 ЙИЛЛАР).....	80
12. Жасурбек Зокиржонович Ахмедов, Иқбола Турсунмуродовна Қудратова ЎЗБЕКИСТОН МУЗЕЙЛАРИДА САҚЛАНАЁТГАН АЙРИМ ОСТАДОНЛАРНИНГ ШАКЛ БЕЗАКЛАРИ ХУСУСИДА.....	88
13. Феруза Хаятовна Бобожонова БУХОРОДАГИ МИР-АРАБ МАДРАСАСИ ТАРИХИГА БИР НАЗАР.....	94
14. Элбек Ботиров ТУРКИСТОН АССР БОЖХОНА ТАРИХИ БЎЙИЧА ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ АРХИВИ ФОНДЛАРИ ТАВСИФИ.....	103

15. Завқиддин Буриев РОССИЯ ИМПЕРИЯСИНING КАСПИЙОрти ВИЛОЯТИДА МАЪМУРИЙ-ҲУДУДИЙ СИЁСАТИ ҲАҚИДА.....	109
16. Азад Хасанович Ваисов МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ХОРАЗМ ВИЛОЯТИНИНГ ИҚТИСОДИЙ ҲАЁТИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР.....	115
17. S.I. Gabrielyan XX ASR BOSHLARIDA ANGLIYA JAMOATCHILIK FIKRINING FORSDAGI BUYUK BRITANIYA SIYOSATIGA MUNOSABATI.....	124
18. Акбар Даминов “БОБУРНОМА”ДА ФАРҒОНА ВОДИЙСИДАГИ ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИ ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ҲАҚИДАГИ МАЪЛУМОТЛАР.....	132
19. Бурон Улуғмуротович Жумаев ЎЗБЕКИСТОНДА ГАСТРОНОМИК ТУРИЗМНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ: ТАРИХ ВА ҲОЗИРГИ ЗАМОН.....	137
20. Temur Shavkat o'g'li Zaripov MUZEY - JAMIYAT TARAQQIYOTI UCHUN XIZMAT QILUVCHI MUASSASA SIFATIDA.....	146
21. Фарҳоджон Одилжонович Исматуллаев ЕВРОПА ИТТИФОҚИНИНГ МАРКАЗИЙ ОСИЁ БЎЙИЧА ЯНГИ СТРАТЕГИЯСИГА ОИД АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР.....	150
22. Sardorbek Jamoliddinovich Mirzaxalov YOSHLAR TADBIRKORLIGI TOMONIDAN QO'LLAB-QUVVATLANAYOTGAN SOLIQ IMTIYOZLARI VA ULARNING SOHA RIVOJIGA TA'SIRI (1991-2021-YILLAR).....	161
23. Фарида Абдуразаковна Максумова ШАҲАР МУҲИТИДАГИ ЛАНДШАФТ ДИЗАЙНИ.....	168
24. Муҳаббат Мадиримовна Маҳмудова ХОРАЗМИЙЛАР ТИЛИ ВА ЁЗУВИНИ ЎРГАНИШ ТАРИХИДАН.....	173
25. Шавкатбек Махамадюнусов ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕКИСТОНГА ДЕПОРТАЦИЯ ҚИЛИНГАН ХАЛҚЛАР ТАРИХИНИНГ АРХИВ МАНБАЛАРИ.....	177
26. Дилобар Бахриддиновна Мирхусанова ЎЗБЕКИСТОНДА БОЛАЛАР МУЗЕЙИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА УНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ.....	182
27. Қабулжон Махамаджонович Насритдинов СОВЕТ ҲУКУМАТИ АГРАР СИЁСАТИДА ЕР-СУВ МАСАЛАЛАРИ ВА ДАСТЛАБКИ ТРАНСФОРМАЦИОН ЖАРАЁНЛАРНИ АМАЛГА ОШИРИЛИШИ (Фарғона водийси мисолида).....	187
28. Зумрад Раҳмонкулова XIX ASR ЎРТАЛАРИДА ҚЎҚОН ВА ХИВА ХОНЛИКЛАРИНИНГ УСМОНИЙЛАР ДАВЛАТИ БИЛАН ДИПЛОМАТИК МУНОСАБАТЛАР ТАРИХИДАН.....	193

29. Фахриддин Самаров ҚАШҚАДАРЁ ВОҲАСИДАГИ “КАТТА ЛАНГАР ОТА” МАЖМУАСИ ТАРИХИНИ БИЛАСИЗМИ?.....	199
30. Ибрагимжан Ташматов МУСТАҚИЛ ЎЗБЕКИСТОНДА МИЛЛАТЛАРАРО МУНОСАБАТЛАР.....	206
31. Анвар Амир ўғли Темиров ҚАШҚАДАРЁ ВИЛОЯТИДА МАДАНИЙ МЕРОС ОБЪЕКТЛАРИНИ ОММАЛАШТИРИШГА ДОИР.....	214
32. Улуғбек Шавкатович Усмонов ЎЗБЕКИСТОН ҲАЙКАЛТАРОШЛИГИНИНГ ТАРИХИЙ БОСҚИЧЛАРИ.....	218
33. Нафиса Закировна Ҳаётова СОҒЛИҚНИ САҚЛАШ ТИЗИМИ ВА СУВ ТАЪМИНОТИ МАСАЛАЛАРИ (БУХОРО ШАҲРИ МИСОЛИДА).....	223
34. Зарина Илдаровна Файзрахманова XVI АСРДА БУХОРО ХОНЛИГИНИНГ ТАШҚИ САВДО ВА ДИПЛОМАТИК АЛОҚАЛАРИ.....	231
35. Бахтиёр Режавалиевич Халмуратов, Ғиёсиддин Муроджонович Усмонов ТАБИАТ УНСУРЛАРИ ВА РАНГЛАРНИ ЎЗАРО УЙҒУНЛИГИНИНГ ХАЛҚОНА ҚАРАШЛАРДА АКС ЭТИШИ.....	239
36. Ислон Акрамович Ҳамдамов МИРЗО УЛУҒБЕКНИНГ МЕЪМОРЧИЛИК ФАОЛИЯТИ.....	244
37. А.Г. Холлиев РОССИЯДА ХОРИЖЛИКЛАР ВА ХОРИЖИЙ ТИЖОРАТ ТАШКИЛОТЛАРИНИНГ ФАОЛИЯТИНИ ТАРТИБГА СОЛИШ ТИЗИМИНИНГ ОЎҚҚА ТУРИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ (XIX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИ – XX АСР БОШЛАРИ).....	250
38. Азиза Мустафаевна Эгамбердиева ЁШЛАРНИНГ ФАОЛ ФУҚАРОЛИК ПОЗИЦИЯСИ ВА ТАШАББУСКОРЛИГИНИ ЮКСАЛТИРИШДА МУЛОҚОТ МАДАНИЯТИНИНГ ЎРНИ.....	260
39. Нафиса Мустафаевна Эгамбердиева ХОТИН-ҚИЗЛАРНИНГ ОИЛА ВА ЖАМИЯТ ҲАЁТИДАГИ ЎРНИ, УЛАРНИНГ ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ МУАММОЛАРИ, АЛИШЕР НАВОИЙНИНГ ОИЛА, ИНСОН ОДОБИ ҲАҚИДАГИ ҚАРАШЛАРИ.....	267
40. F.N. Shirinova, Z.S. Kosimova IX-XII ASRLARDA O‘ZBEK DAVLATCHILIGI. IJTIMOIIY, SIYOSIY-IQTISODIY HAYOTI. AJDODLARIMIZNING JAHON SIVILIZATSIYASI TARAQQIYOTIGA QO‘SHGAN ULKAN HISSASI.....	273
41. Икматулла Гайбуллаевич Елмуратов XX АСР БОШИДА ҚОРАҚАЛПОҒИСТОНДА ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИНГ ҲОЛАТИ ВА ТАРИХИ.....	281

Гулзода Аъзамовна Алимова,
Қўқон давлат педагогика институти
катта ўқитувчиси, мустақил тадқиқотчи

АЛИШЕР НАВОИЙ АСАРЛАРИДА ТАРИХИЙ-ГЕОГРАФИК ЖОЙЛАР, ТАРИХИЙ ШАХСЛАР НОМЛАРИ БАЁНИ (“Мажолис ун-нафоис” мисолида)

For citation: Gulzoda A. Alimova. DESCRIPTION OF HISTORICAL-GEOGRAPHICAL PLACES, NAMES OF HISTORICAL PERSONS IN ALISHER NAVOI'S WORKS (In the example of Majlis un-nafois). Look to the past. 2022, Special issue 1, pp.62-72

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.6758203>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақола улуғ мутафаккир Алишер Навоийнинг илмий тадқиқотлар доирасидан четда қолиб келаётган тарихнавислик фаолияти хусусида ёзилган. Мақолада мутафаккирнинг тарихий воқеалар, тарихий шахслар ва тарихий-географик жой номлари дostonларидаги бадий-мажозий талқиндан ташқари бошқа бир қатор асарларида реал тарихий маълумотлар баёнлари берилган бўлиб, бу маълумотлар ҳали чуқур илмий тадқиқотлар олиб боришни талаб қилади. Биз бу мақоламизда мутафаккирнинг машҳур “Мажолис ун-нафоис” асарида келтирилган тарихий маълумотларни қисқача изоҳладик.

Калит сўзлар: Алишер Навоий, тарих, тарихнавислик, тарихий шахслар, тарихий-биографик маълумотлар, тарихий-географик жой номлари, “Мажолис ун-нафоис”.

Гулзода Агзамовна Алимова,
Кокандский государственный педагогический институт
старший преподаватель, независимый исследователь

ОПИСАНИЕ ИСТОРИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ МЕСТ, ИМЕН ИСТОРИЧЕСКИХ ЛИЦ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АЛИШЕРА НАВОИ (на примере “Меджалис ун-нафоис”)

АННОТАЦИЯ

В данной статье речь идет об историографической деятельности великого мыслителя Алишера Навои, выходящей за рамки научного исследования. Статья содержит описания реальных исторических данных в ряде других произведений мыслителя, помимо художественно-образной интерпретации исторических событий, исторических личностей и былин историко-географических топонимов, которые еще требуют глубокого научного исследования. В этой статье мы кратко изложили историческую информацию, представленную в известном произведении мыслителя «Меджалис ун-нафоис».

Ключевые слова: Алишер Навои, история, историография, исторические личности, историко-биографические сведения, названия историко-географических мест, «Меджалис ун-нафоис».

Gulzoda A. Alimova

Kokand State Pedagogical Institute
senior lecturer, independent researcher

DESCRIPTION OF HISTORICAL-GEOGRAPHICAL PLACES, NAMES OF HISTORICAL PERSONS IN ALISHER NAVOI'S WORKS (In the example of "Majalis un-nafois")

ABSTRACT

This article is about the great thinker Alisher Navoi's historiographical activity, which is beyond the scope of scientific research. The article contains descriptions of real historical data in a number of other works of the thinker, in addition to the artistic-figurative interpretation of historical events, historical figures and epics of historical-geographical place names, which still require in-depth scientific research. In this article, we have briefly explained the historical information presented in the thinker's famous work "Majlis un-nafois".

Index Terms: Alisher Navoi, history, historiography, historical figures, historical-biographical information, names of historical-geographical places, "Majalis un-nafois".

1. Долзарблиги:

Улуғ мутафаккир ўзбек мумтоз тили ва адабиётининг асосчиси Амир Алишер Низомиддин Навоий (1441-1501) ҳаёти, ижтимоий-сиёсий ва ижодий фаолияти ҳали ўзи тириклик пайтидаёқ катта эътибор ва эътироф билан ўрганила бошланган. Бу биринчидан, мутафаккирнинг ўзи йирик тарихий шахс эканлигини англатса, иккинчидан ва асосийси Навоий ўз ижодида давомида гениал бадиий, мажозий-фалсафий асарлар яратиш жараёнида, “Хамса” ва бошқа бир қатор бетакрор асарлари воқеалари баёнида ҳам бошқа бир қатор илмий асарларида инсоният тарихида бетакрор из қолдирган шахслар, уларнинг ҳаёти ва фаолияти, тарихий-географик номлар, йирик ижодкор алломаларнинг машҳур асарлари, диний уламолар фаолияти, уларнинг пирлари, муридлари, аждодлари, фарзандлари, асарлари каби муҳим тарихий маълумотлар ёзиб қолдирган. Шунингдек, Навоий ҳазратлари, бадиий асарларидан ташқари жаҳон, Шарқ ва мусулмон Шарқи тарихи баёнига бағишланган: “Тарихи анбиё ва ҳукамо”, “Тарихи мулуки аҷам”, “Муншаот”, “Вақфия” “Мажолис ун-нафоис”, “Насойим ул-муҳаббат”, “Ҳолоти Саййид Ҳасан Ардашер”, “Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад” каби илмий-тарихий асарлари айнан ана шундай асарлари жумласига киради. Мавзунинг долзарблиги шундаки, Навоий ижодий мероси аксар ҳолларда адабиётшунослик, адабиёт тарихи, бадиий маҳорат, манбашунослик, матншунослик, тилшунослик, шеърят таҳлили каби ихтисослик ва мавзулар бўйича тадқиқотлар олиб борилган бўлиб, мутафаккирнинг тарихнавислик фаолияти бевосита деярли тадқиқ қилинмаган. Ушбу мақола улуғ Навоийнинг “Мажолис ун-нафоис” асарида келтирилган тарихий-географик жой номлари, тарихий шахс, уларга доир тарихий маълумотлар баёнига тўхталамиз. Ваҳоланки, Навоий меросида тарихнавислик масалалари уммон каби кенг ва улар жиддий тадқиқотларни талаб қилади.

2. Методлар ва ўрганилганлик даражаси:

Мавзуни ёритиш жараёнида: тарихийлик, тарихий изчиллик, тарихий таҳлил, қиёсий таҳлил, умумийлик ва хусусийлик, тарихий тафаккурнинг асосий методологик тамойиллари, ҳолислик, тизимлилик услубларидан фойдаланилди.

Улуғ мутафаккирнинг ҳаётий ва ижодий фаолияти ҳали ўзи ҳаётлик пайтидаёқ катта эътибор ва эътироф билан битила бошланган. Жумладан, Султон Ҳусайн Бойқаро, Абдурахмон Жомий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Мирхонд, Хондамир, Зайиниддин Восифий, Содиқбек Содиқий, Абдураззоқ Самарқандий, Фасих Хавофий, Муйиниддин Исфизорий каби муаллифларни санаб ўтиш мумкин.

Навоий ҳаёти ва ижоди, у ҳақда ёзилган юқоридаги тарихий қийматдаги асарлар кейинчалик йирик шарқшунос, навоийшунос олимлар томонидан тадқиқ этилди. Бу ўринда навоийшунослик соҳасида XX асрда катта ютуқларга эришилганини ҳам айтиб ўтиш лозим. Хусусан, бу даврда бир қатор олимлар Навоий ижодини ўрганиш жараёнида унинг даври ижтимоий-сиёсий ҳаёти, унда Навоийнинг ўрни бўйича илмий-тадқиқотлар олиб бордилар. Жумладан, В.В.Бартольд, Е.Э.Бертельс, А.А.Семёнов, В.Зоҳидов, И.Султон, И.Мўминов, В.Зоҳидов, Н.Маллаев, В.Абдуллаев, М.Хайруллаев, Н.Комилов, М.Орипов, Ҳ.Аликулов, И.Ҳаққул, С.Олимов, Қ.Эргашев, С.Каримов, Б.Эралиев, М.Муҳиддинов, М.Т.Ойбек, А.Ҳайитметов, А.Қаюмов, И.Султонов, М.Қўшжонов, С.Ғаниева, С.Эркинов, Э.Рустамов, Т.Аҳмедов, П.Шамсиев, С.Айний, Ў.Сулаймон, Ш.Шомухамедов, А.Абдуқодиров, А.Рустамов ва бошқаларни санаб ўтиш мумкин.

Шарқ ренессанси мисолида борлиқ, унинг яралиши, мавжудлиги, ўзгаришлар, жараёнлар талқинига маърифий ёндашув, борлиқ фалсафаси, бадиий образлилик, мажоз баёни тарзида В.Зоҳидов, И.Султон, М.Ориповнинг тадқиқотларида кўриш мумкин.

Тасаввуфшунос олим И.Ҳаққулов Навоийнинг тасаввуф таълимотида тутган ўрни хусусида кўплаб асарларида, жумладан, докторлик диссертациясида мутафаккирнинг борлиққа доир қарашларига тўхталиб ўтган.

3. Тадқиқот натижалари:

Бу мавзунинг ёритишга киришишдан олдин, йирик тарихий шахс сифатида Алишер Навоийнинг биографик хусусиятга эга бўлган қимматли тарихий маълумотини келтириб ўтиш жуда муҳим деб уйлаймиз. Мутафаккирнинг ўзи “Бадоеъ ул-бидоя” асарининг дебوحасида Темур ва темурийлар сулоласига ўзининг қанчалик тегишли эканлигини назарда тутиб, шундай дейди:

Отам бу остоннинг хокбези,
Онам ҳам бу саробўстон канизи,
Манга гар худ бўлай булбул ва гар зоғ
Ким, ушбу даргаҳ ўлғай гулшану боғ[2.17].

Ушбу асарнинг насрий матнида ҳам “...агарчи ота-онадин етти пуштға дегинча бу рафиъ дудмоннинг бойири бандаси ва васиъ остоннинг мавруси туғмаси, яъни бу хоназоданинг хонаводаси ва бу хоназоданинг хоназодаси эрдим”[2.17] деб, ўзини шу табаррук остона яъни, - темурийлар хонадонига тегишли киши эканлигини ёзади. Бу ерда, мутафаккирнинг “хонавода” ва “хоназода” сўзларининг маъноси шуки, хоназода - зоди жиҳатдан ҳам, хонавода – ижтимоий мансублик, хизмат юзасидан ҳам шу сулолага хос кишилар эдилар, дейди.

Агар, Навоий ўзи таъкидлаганидек, етти пушта қадар Темурийлар хонадонига тегишли эканлигини ҳисобга олганда, Унинг темурий шахзода Ҳусайн Бойқаро билан мактабдошлиги тасоддий ҳол эмас эди. Темурийлар билан ҳамма ҳам сабоқдош бўлавермаслиги аниқ бир масала. Лекин, на Навоий асарларида на унга бағишлаб ёзилган тарихий қимматга эга нуфузли манбааларда унинг темурийларга зод, насл-насаб жиҳатдан, қон-қардошлик даражаси масаласида бирор нима дейилмаган.

Бизнинг фикримизча, Навоийнинг “агарчи ота-онадан етти пуштгача ...” деганидан тахмин қилиш мумкинки, Амир Темур ҳали Қашқадарё воҳасида ҳокимият учун ҳаёт-мамот курашларини олиб бораётган даврларда ҳам унинг ота-боболари билан содиқ ҳамкорлик бўлган. Шу узоқ ва садоқатли хизмат натижаси ўларок, Навоийнинг ота-боболари темурийлар салтанати даврида ҳокимиятнинг нуфузли лавозимларида фаолият олиб борган. Хусусан, унинг бобоси Қандахор ҳокими, отаси Сабзавор ҳокими ва бошқа бир қатор нуфузли лавозимларда фаолият олиб борганлиги, Навоийнинг акаси Бехлулбек Хоразмда нуфузли лавозимларда, укаси Дарвешали Балх ҳокими, ўзи эса нафақат Ҳусайн Бойқаро давлати, балки умуман темурийлар давлатининг нуфузли амири, салтанатнинг маънавий-ахлоқий таянчи сифатида хизмат қилди. Темурийлар салтанатида Навоийнинг нуфузи жуда юқори бўлиб, унга нисбатан катта эътибор ва ҳурмат билан муносабатда бўлганлиги кўплаб манбаларда аксини топган. Бу ҳолни кўплаб навоийшунослар ва мутафаккир ижодий ва ижтимоий-сиёсий фаолияти билан боғлиқ мавзуларда тадқиқот олиб борган олимларимиз мажозий тарзда ифода

қилганларидек, Навоийлар хонадони вакиллари темурийларга “ўзини одами” сифатида қабул қилинган ва юксак ишончга асосланган эди.

Профессор Ш. Сирожиддиновнинг “Равзат ус-сафо”га асосланиб, “Ҳоқони Мансур (султон Ҳусайн Бойқаро) Алишер Навоий билан ёзишмаларда унга йўллаган мактубларда ул жанобнинг лақабларини бундай деб ёзар эдилар: “Ҳидоят эгаси, шараф ва ҳурматнинг қайтиш жойи, дину давлат арбобларининг сараси, мулку миллат эгаларининг етакчиси, хайру эҳсонларни таъсис этувчи, хайру эҳсон муассаларига равнақ берувчи, салтанат устун, подшоҳларни қўлидан етакловчи, ҳоқон давлатининг умиди, султон ҳазратларининг яқин дўсти, ҳақиқат ва дин низоми амир Алишер”[5.18], деган эътирофни кўриш мумкин.

Навоийнинг отаси Ғиёсиддин Кичкина эса Абулқосим Бобур даврида Сабзавор ҳоқими бўлганлиги унинг ўз асарлари тилидан ва тарихий манбалар билан исботланган ҳақиқат. Навоийнинг отаси билан эса Ҳусайн Мирзонинг отаси Ғиёсиддин Мансур ҳам жуда дўстона ва қадрдонлик алоқаларда бўлган. Демак, темурийларда бу хонадон вакилларига нисбатан кучли ишонч ва узоқ муддатлик қадрдонлик шаклланган. Навоийнинг ўзи бу ҳақда, “мулк подшоҳи отамни ҳукумат расми билан Сабзаворга юбориб эрди”[1.29], дейди.

Навоийнинг укаси Дарвеш Алибек ҳам Балх ҳоқими бўлган, у шоир вафотидан кейин истеъфога чиққан. Дарвеш Алибек 1511 йилда Бобур хизматига ўтганлиги хусусида маълумотлар бор[3.218].

Ўз замонасининг зиёлиси бўлган Ғиёсиддин Кичкина бутун эътибори ва давлатини Алишернинг илмий бўлишига қаратганлиги ҳақида Абдураззоқ Самарқандий шундай ёзади: “У ўз фарзандини турли фазилатлар билан безаш учун олий ҳимматининг борини сарф қилди ва у бузургворнинг ҳаракати бекор кетмади, бунинг натижасида унинг ўғли иззат ва катталик тахтида ўлтирди”[4.42-43].

Навоий асарларидаги тарихнавислик баёни хусусида гапирганда шуни алоҳида таъкидлаш керакки, мутафаккир асарларида тарихий воқеалар, тарихий шахслар, тарихий-географик жой номлари, тарих ва бошқа мавзуларда битилган машҳур асарлар билан боғлиқ маълумотлар аксар ҳолларда бадиий тарзда ўз ифодасини топган. Шу билан бир қаторда аниқ тарихий воқеалар баёнига бағишланган илмий ва биографик хусусиятдаги асарларида ҳам ишончли маълумотлар сифатида баён қилинган. Бундай асарлар сирасига: **“Тарихи анбиё ва ҳукамо”, “Тарихи мулуки аҷам”, “Муншаот”, “Вақфия” “Мажолис ун-нафоис”, “Насойим ул-муҳаббат”, “Ҳолоти Саййид Ҳасан Ардашер”, “Ҳолоти Паҳлавон Мухаммад”** кабилар киради.

Биз ушбу мақоламизда мутафаккирнинг “Мажолис ун-нафоис” асари ва унда баён қилинган тарихий маълумотларга эътибор қаратамиз. Асар тузилишига кўра муқаддима ва саккиз боб, яъни, саккиз мажлисдан иборат.

Асар Навоий даври ва унинг ўзининг анъанасига кўра, асар муқаддимаси Оллоҳга ҳамд, Пайғамбарга наът, Оллоҳнинг фаришталари, хусусан Жабраил номи зикри, азиз авлиёларга дуои-хайрлар билан бошланган. Эътиборли жиҳати шундаки, асарда Навоий йирик ва машҳур тарихий шахслар, ҳукмдорлар, йирик ва машҳур олимлар, уларнинг асарлари, машҳур асарларнинг қаҳрамонларига таъриф каби маълумотлар берилган.

Асарнинг аввалги (биринчи) мажлиси: “жамоати маҳодим ва азизлар зикридаким, бу фақир аларнинг шариф замонининг охирида эрдим ва мулозиматлари шарафига мушарраф бўлмадим”, деб номланган бўлиб, Навоий ўз замонидан илгари яшаган айрим олимлар ва ижодкорлар ўзидан катта ёшли салафлари (пирлари-устозлари) сифатида баён қилиб, ўзини улар замони охирида яшагани ва улар мулозиматлари шарафига мушарраф бўлолмаганини айтиб ўтади[1.10-30]. Ушбу бобда 42 та тарихий шахсларнинг номлари бевосита келтирилган бўлиб, бу шахсларга алоқадор бўлган ўнлаб бошқа шахслар, жой номлари, ижодкор шахсларнинг машҳур асарлари номлари келтирилиб, уларга қисқача таъриф берилилиб, ижодидан айрим мисоллар берилган.

Ушбу тарихий асарда, шунингдек, мутафаккир машҳур тарихий шахслар, машҳур олимлар, ижодкорлар ва уларнинг машҳур асарлари хусусида ҳам қимматли маълумотлар қолдирган. Ваҳоланки, асарнинг номидан кўриниб турганидек, “Мажолис ун-нафоис” яъни,

“Нафис мажлислар” асосан бадий мерос билан боғлиқ масалалар баёнига бағишланган. Шулар қамровида жуда кўплаб тарихий шахслар тўғрисида маълумотлар киритилган.

Хусусан, бобда – Ҳазрати Амир Қосим Анвор ва унинг бошқа асарлари қаторида машҳур “Анис ул-ошиқин” асари, асар эса Жалолиддин Румий асарлари вазнида ёзилганлиги айtilган. Мир Махдум деган ижодкорнинг Қосим Анворнинг халифаси ва фарзанди эди, деб баён қилинади[1.11]. Шунингдек бу бода, Ҳофиз Саъд, Хожа Абдулвафойи Хоразмий, Мавлоно Ҳусайн Хоразмий, Шайх Озарий Мавлоно Котибий, Мавлоно Ашраф, Хожа Исматилло, Мавлоно Хаёлий, Мавлоно Бисотий, Мавлоно Яхёе Себак, Мир Ислон Ғаззолий, Саид Али Ҳошимий, Мавлоно Муҳаммад Олим, Мавлоно Қудсий, Мавлоно Рухий Ёзирий, Мавлоно Соҳиб Балхий, Мавлоно Сиймий, Мавлоно Али Охий, Мавлоно Али Шихоб, Муҳаммад Али Шугоний, Мавлоно Толейий, Мавлоно Тусий, Боби Савдойи, Мавлоно Зоҳидий, Мавлоно Амирий, Мавлоно Бадахшоний, Мавлоно Толиб Жожармий, Мавлоно Бурундук, Мавлоно Жунуний, Мавлоно Орифий, Мавлоно Сулаймоний, Мавлоно Қадимий, Мавлоно Масихий, Мавлоно Хожа Абдулҳасан, Мавлоно Қутбий, Мавлоно Наимий, Мавлоно Зайн, Мавлоно Муҳаммад Жомий, Мир Шоҳий, Мавлоно Муштарий, Мавлоно Али Дардўзт, Мавлоно Толейий, Мавлоно Муҳий[1.10-30] каби тарихий шахсларни номлари, уларга оид асосий маълумотлар қайд этилган. Ушбу бобда айрим шахси бизни давримизгача фаолияти ўрганилмаган айрим шахсларни номлари келтирилган ва уларни йирик ва машҳур шахслар билан муносабатлари, алоқалари хусусида маълумотлар берилган. Масалан, Мавлоно Муҳаммад Олим – Самарқанд уламосидин Улуғбек Мирзо била ҳамсабақ ва мусоҳиб (суҳбатдош) эрди...ва Мавлоно ҳам Ҳирийда мадфундур (дафн қилинган)[1.19], деган маълумот бор. Ёки яна бир шахс – Мир Ислон Ғаззолий – Хужжат ул-ислом Имом Муҳаммад Ғаззолий (қуддиса сирруху) авлодидиндур[1.20], деган маълумот берилган.

Асарнинг иккинчи бобида 91 нафар шахслар номи баён қилинган. Навоийнинг ўзи эътироф этганидек, бу бобдаги улуғ кишиларнинг баъзиларини болаликдан билганлиги, айримлари билан йигитлик чоғида суҳбатдош бўлган. Улар Навоийдан ёш жиҳатдан анча улуғ бўлганлиги ва шу боис “аксари бақо дунёсига рихлат қилганликлари” афсус билан айтилади. Яна эътиборли жиҳати шуки, шу бобда асарнинг ҳижрий 896 (милодий 1490-91) йилда ёзилгани айtilган[1.31-69].

Бу бобда – Шарофиддин Али Яздий, Хожа Авҳат Муставфий, Муставфий, Мавлоно Абдулваҳоб, Хожа Фазлуллоҳ Абуллайсий, Улои Шоший*, Муҳаммад Табадгоний, Шайх Садриддин Равосий, Мир Ҳайдар Мажзуб, Муҳаммад Араб, Мир Муфлисий, Соғарий, Шайх Камол Турбатий каби бир нечта тарихи шахслар ва улар билан боғлиқ воқеалар, жойлар, уларнинг асарлари хусусида тарихий маълумотлар берилган. Масалан, Шарафиддин Али Яздийнинг “Зафарнома”, “Хулал”, “Мунозара” ва “Мунтахаб” каби асарлари хусусида айtilган. Шунингдек, мусулмон Шарқда машҳур бўлган манбалар - “Қасидаи Бурда” ва “Асмоуллоҳ”га шарҳ ёзганлиги айtilган[1.31]

Хусусан, Мавлоно Атоий – Балхда бўлур эрди. Исмоил ота фарзандларидиндур, дарвешваш ва хушхулқ, мунбасит киши эрди. Туркигўй эрди. Ўз замонида шеър атрак орасида кўп шуҳрат тутти. Бу матлаъ анингдурким:

Ул санамким, сув қироғинда паридек ўлтурур,

Ғояти нозуклугидин сув била ютса бўлур.

Қофиясида айбғинаси бор. Аммо Мавлоно кўп туркона айтур эрди. Қофия эҳтиётига муқайяд эмас эрди. Қабри Балх навоҳисидадур[1.63].

Мавлоно Муқимий — ҳирийлик эрди. Дарвеш, машраб киши эрди. Суфия истилохотидин ҳам вукуфи бор эрди, Бу тоифа истилохотиға мувофиқ чун туркигўй эрди, туркча таржеъ айтибдурким, хили чошниси бор ва анинг банди бу байтдурким:

Сенсен асли вужуди ҳар мавжуд,

Сендин ўзга вужудда не вужуд.

Қабри Ҳирийдадур[1.63], яъни қабри Ҳиротда эканлиги ёзилган.

Мавлоно Саккокий — Мовароуннаҳрдиндур: Самарқанд аҳли анга кўп муътақиддурлар ва бағоят таърифин қилурлар. Аммо фақир Самарқандда эрканда муаррифларидин ҳар неча

тафаххус қилдимким, анинг натоижи таъбидин бирор нима англайин, таъриф қилғонларича нима зоҳир бўлмади. Барчадин қолсалар сўзлари будурким, Мавлоно Лутфийнинг барча яхши шеърларн анингдурким, ўғурлаб ўз отиға қилибдур. Ул ерларда бу навъ ўхшаши йўқ, мазасиз муқобаралар гоҳи воқеъ бўлур. Бори баъзиси таъриф қилибким ўқурлар, бу матлаъни анга иснод қилурким[1.64].

Асарнинг учинчи боби мутафаккир бир нечта замондошлари хусусида тарихий маълумотлар қолдирган. Ушбу бобда 175 нафар тарихий шахс ва уларга оид маълумотлар берилган [1. 70-114].

Хусусан, Абдурахмон Жомий, Хожа Муҳаммад Таёбодий, Амир Шайхим Суҳайлий, Мавлони Сайфий, Хожа Мажиддин Муҳаммад, Комий, Мавлоно Олим, Дарвеш Машҳадий каби юздан зиёд шахсларни номлари, уларни таваллуди, фаолияти, ижодкорларининг асарлари номи, ижодий таҳаллуслари, вафоти ва дафн қилинган жойлари номлари каби тарихий маълумотлар берилган[1.73]. Эътиборли жиҳати шундаки, шу бобда Навоий ва унинг ғоявий рақиби сифатида тасаввур шаклланган, уларнинг муносабатлари хусусида ҳозиргача маълум бўлган латифалар сақланиб қолаётган яна бир машҳур шахс **Мавлон Биноий** хусусида маълумот берилган. Лекин қуйидаги келтирилган маълумотлардан Навоийнинг Камолиддин Али ибни Муҳаммад Сабз - Биноийга муносабати ижобий бўлганини кўриш мумкин:

“Мавлоно Биноий – авсот ун-носдиндур, муваллади Ҳирий шахридур. Бағоят қобилияти бор. Аввал таҳсилға машғул бўлди, анда кўп рушди бор эрди, бот тарк қилди. Хатға ишқ пайдо қилди. Оз фурсатда ободон битиди. Андин сўнг илми мусиқийға майл кўргузди. Адвор илми билан бот ўрганиб, хили ишлар тасниф қилиб адворда дағи рисола битиди. Аммо мўъжиб ва мутасаввирилиғидин эл кўнглиға мақбул бўлмади. Бу сифати салби учун фақр тарийқин ихтиёр қилди ва риёзатлар ҳам тортти, чун пири ва муршиди йўқ эрди, ўз бошича қилғон учун ҳеч фойда бермади. Эл таъну ташниидин Ҳирийда туролмай Ироққа борди. Андин дағи ушбу ранг овозалар йиборди. Аммо чун йигитдурур, қобил ва кўп гурбат ва шикасталиклар тортти, умид улким, нафсиға ҳам шикаст ва тавозеъ етмиш бўлғай. Ҳар тақдир била бу матлаъ анингдурким, деб Биноийнинг бир байтини келтиради[1.74].

Тўртинчи бобда – 69 та тарихий шахслар ҳақида маълумот берилган. Хусусан, Паҳлавон Муҳаммад Гўштигир, Мир Сарбараҳна, Мавлоно Бурҳониддин, Мир Ғиёссидин Азиз, Мавлони Масъуд, Ҳофиз Шарбатий, Хожа Камолиддин Удий, Мир Отауллоҳ, Али Кармол, Мир Мумтоз, Хусайн Воиз – Кошифий, Муин Воиз, Мирхонд, Мовлони Хондамир Мавлоно Қосим, Ҳофиз Жалолиддин Маҳмуд, Мир Ҳайдар (Навоийнинг жияни, фарзанди сифатида тарбиялаб катта қилган), Султон Хусайн (Навоийнинг акаси Бехлулбекнинг ўғли) каби таниқли тарихий шахслар номлари ва уларга оид маълумотлар берилган[1. 114-142].

Асарнинг бешинчи мажлисида – Амир Давлатшоҳ, Мир Хусайн Али Жалойир, Абдулвахҳоб – «Суҳойи» таҳаллус қилур, Мир Ҳайдар, Султон Хусайн — «Хатмий» таҳаллус қилур, Иброҳим Муҳаммад Халил каби шахслар хусусида маълумотлар бор. Уларнинг умумий сони юздан кўпроқ[1.143-150]. Ушбу бобда яна бир тарихий шахс, ижодкор ўзининг машҳур “Шайбонийнома” тарихий асари билан машҳур бўлган, шоир, тарихчи – Муҳаммад Солиҳ ҳақида маълумот берилган. Муҳаммад Солиҳ — исми муносабати била «Солиҳ» таҳаллус қилур. Нур Саидбекнинг ўғлидурким, кўп вақтлар Чаҳоржўй навоҳисидин Адоқ навоҳисиға дегинча аморат қилди ва Султон Абу Саид Мирзо эшигида, Улуғбек ва Жўги Мирзо эшигида соҳиб ихтиёр ва жумлат ул-мулк эрди. Аммо бағояг бадфеъл ва бадхулқ киши эрди. Ўзи мулойим йигитдур. Атворининг отаси атвориға нисбати йўқтур. Анга ҳам ғариб саҳв туштиким, Султон Соҳибқирон қуллуғидин ғайбат ихтиёр қилди...[1.146].

Бобда 21 та шахсга доир маълумотлар киритилган.

Олтинчи бобда – Аҳмад Ҳожибек – таҳаллуси “Вафойи”, Хожа Хурд, Бобо Худойдод, Абулбарака, Хожа Хованд, Амир Муҳаммад Барлос, Дарвеш Шухудий, Ориф Фаркатий, Мавлоно Носириддин, Хожа Афзал, Хожа Аловиддин каби эллиқдан ортиқ кишининг номи ва уларга оид маълумотлар берилган[1.153-162].

Бобда 31 та тарихий шахслар ва уларга оид маълумотлар киритилган.

Асарининг “Еттинчи мажлис” фасли – Улуғ Соҳибқирон Амир Темур ва темурий шахзодаларга бағишланган. Навоий шоир сифатида бу мажлисда, яъни бобда, Амир Темур ва бошқа темурий шоҳзодаларни шахси, хулқ-атвори, айрим алоҳида жиҳатлари, бадиий ижодга, хусусан шеърятга таъби, қобилияти ва ижодидан мисоллар каби сифатларга урғу бериб ўтган. Бу маълумотлар Навоийга хос тарихнависликнинг ўзига хос намунаси бўлиб, темурийлар салтанати тарихига доир бебаҳо қимматга эга намунадир[1.163-172]. Ушбу бобда Амир Темур билан бирга яна 21 темурий шахзодалар ҳақида қисқача маълумот берилган.

Ушбу бобни ёритишда Амир Темур, темурий шоҳзодалар ва темурийларга тегишли шахслар хусусида берилган маълумотларни мумкин қадар Навоий тилидан берилишига эътибор қилдик ва улар ҳақидаги маълумотлар, мутафаккирнинг бошқа асарларидаги маълумотлар билан мумкин қадар бу шахслар билан боғлиқ изоҳ, тўлдиришлар қилиб борамиз.

Биз ушбу қисмида асосан, Навоий тилидан гапиришга ҳаракатга қилдик. Ўқигувчилар ва таҳлилчилар бизни кўчирмачиликда айблашга шошилмасликларини сўраб қоламиз. Чунки, биз маълумотларни изоҳлашдан кўра асл ҳолида ўқиш фойдали, таъсирли бўлиб, ундан ташқари биз Навоийнинг сўзларини оҳорини тўкишдан истиҳола қилдик.

Табиийки, бу бобдаги тарихий маълумотлар, салтанат ва сулола асосчиси Амир Темурнинг ўзидан бошланган. Хусусан унда: “Мулуқ шажарларининг бўстони ва салотин гавҳарларининг уммони, ҳокони жаҳонгири соҳибқирон, яъни: **Темур Кўрагон** – агарчи назм айтмоққа илтифот қилмайдурлар, аммо назм ва насрни андоқ хуб маҳал ва мавқеъда ўқубдурларким, анингдек бир байт ўқуғони минг яхши байт айтқонча бор. Табаррук хайсиятидинким, ул ҳазратнинг муборак исми бу мухтасарда бўлғай ва ул латойифдин бири била ихтисор қўшилур”, деган маълумотлар ёзилган[1.163].

Кейин, темурий шоҳзода Мироншоҳ мирзо хусусида шундай дейилади: **Мироншоҳ Мирзо** – Чоғирга кўп иштиғол кўргузди. Димоғи ва мизожи эътидол тариқидин инҳироф топиб, андин номулоим амр кўп сурат тута бошлади. Самарқандда ул ҳазрат арзиға бу навъ еткурдиларким, уч надими борким, муфрит чоғир ичмакка боис алардурлар. Ҳукм бўлдиким, тавочи миод била чопиб бориб учаласининг бошин келтурсун[1.164].

Мироншоҳ – Жалолиддин Амираншоҳ (1368 – 1408) Амир Темурнинг учинчи ўғли. Эрон, Эрон Озарбойжони ва Ироқ ҳукмдори. Озарбойжон ҳукмдори Қора Юсуф билан тўқнашувда ҳалок бўлган. Унинг наъши Табриз яқинига дафн қилинган жойдан Шаҳрисабзга келтирилган ва кейин Гўри Амирга кўчирилган[1.227].

Ҳокони Саид Шохрух Мирзо ким, авлоди ва амжод орасида соҳибқирон отасининг қойим мақоми бўлди. Ҳам назмға машғуллуқ қилмас эрди, аммо хуб байт ва яхши сўзлар кўп ул ҳазратдин ҳам воқеъ бўлур эрди. Анингдек отадин мундоқ ўғул ҳеч ажаб эмас[1.164].

“Абобакр Мирзо – набира (Амир Темур) бўлур. Баҳодирлуғи ва қиличи зарби Чигатой улусида машҳурдур. Чун табъида назм чошниси бор эрмиш. Ҳамул баҳодирлуғ таврида бу туюқ андин машҳурдурким. ...агарчи баъзи алфози турконароқдур, аммо тажниси яхши топибдур”[1.165] деб, бу темурий шоҳзодани забардаст жангчи ва шу билан бирга унинг шеърятга қобилияти хусусида, кўпроқ туркий тилда ижод қилганлиги эътироф этилади.

Султон Искандар Шерозий ҳам набирадур. Салтанат тажаммулини, дерларким салотиндин ози онча қилмиш бўлғай. Етти ё саккиз йиллик салтанатида гўёки уч ганж топибдур. Мавлоно Ҳайдар туркигўй, анинг моҳиҳи экандур. Бу анинг маснавийсидиндурким...ва Султон Искандарни дерларким, табъи назм эрди. Ва бу туюқни андин нақл қилурларким: (шеърый машқларидан мисоллар келтирилган)[1.165]

Халил Султон – ҳазрат султон ус-салотиннинг воқеасидин сўнгра Самарқанд тахтида салтанат қилди. Зурафо ва шуаро мажлисида жамъ бўлурлар эрди. Машҳурдурким, ўзи шеър айтур эрди. Андоқким, девони таърифида Хожа Исмадуллоҳ қасида айтибдур, аммо тилаб топилмади, ушбу матлаидин ўзгаким:

Эй турки пари пайкаримиз, тарки жафо қил,
Коми дилимиз, лаъли равонбахш раво қил[1.165-166].

Улуғбек Мирзо – донишманд подшоҳ эрди. Камолати бағоят кўп эрди. Етти қироат била қуръони мажид ёдида эрди. Ҳайъат (астрономия) ва риёзийни ҳўб билур эрди. Андоқким, зиж битиди ва расад боғлади ва ҳоло анинг зиж орода шоеъдур. Бовужуди бу камолот гоҳи назмға майл қилур. Бу матлаъ анингдурким...[1.166]

Астрономия илмида улкан, тарихий ҳисса қўшган темурий султон Мирзо Улуғбекнинг улуг номи Навоий асарларида фахр билан тилга олинади. Жумладан, айрим асарларида, воқеалар муносабати билан Мирзо Улуғбекнинг номи келтирилган бўлса, “Фарҳод ва Ширин”нинг Шоҳғариб Мирзога аталган бобида Улуғбекни буюк илм-фан соҳасида қилган тарихий хизмати айтиб кетилган:

Темурхон наслидин султон Улуғбек,
Ки, олам кўрмади султон анингдек.
Расадким боғламиш – зеби жаҳондур,
Жаҳон ичра яна бир осмондур.
Билиб бу навъ илми осмоний,
Ки, андин ёзди “**Зижи Кўрагоний**” [6.360]
деган машҳур сатрлар шу бобда битилган.

Бойсунғур Мирзо – ҳуштабъ ва саҳий ва айёш ва ҳунарпарвар подшоҳ эрди. Хаттот ва наққош ва созанда ва гўяндадин мунча беназир кишиким, анинг тарбиятидин ороға кирди, маълум эмаским, ҳеч подшоҳ замонида пайдо бўлмиш бўлғай. Улча имкони бор, оламини хушлуқ била ўткарди. ...табъи диққатлиқ ва зеҳни жавдатлиқ. Салтанат тахтида фақрпешалиқ ва макрумат бисотида фаноандешалиқ йигитдур. Фазойил ва ҳунарларга роғиб ва фазл аҳли тақвиятиға муртакиб. Назм ойини дағи анга мақбул ва гоҳи ул фикрга табъи машғул[1.166].

Бобур Мирзо (Абулқосим Бобур) – дарвешваш ва фоний сифат ва карим ул ахлоқ киши эрди. Ҳиммати олида олтуғнинг дағи қумушнинг тош ва туфроғча хисоби йўқ эрди. Тасаввуф рисоаларидин «Ламаъот» била «Гулшани роз»ға кўп машғуф эрди. Табъи дағи назмға мулоим эрди. Агарчи туркча назмлар ҳам айтур эрдиким, барчаға қабул эрди. Аммо у байт ҳам анингдурким[1.166-167]:

Абдулатиф Мирзо – савдойи мизоҷ ва васвасий табъ ва девонасор киши эрди. Мундин ўзга дағи ғариб бадфеъллиқлари бор эрдиким, зикридин беҳижоблиқ лозим келур. Ўтар дунё маслаҳати учун донишманд ва подшоҳ отасин ўлтурди. Ҳар ойинаким, салтанат Шируяға вафо қилғонча анга қилди. Аммо табъи назм эрди ва шеърни ободон айтур эрди. Бу матлаъ анингдурким... [1.167]

Жаҳоншоҳ Мирзо – дағи шеър айтур эрди. Бу мактаъ анингдурким:

Аз лутфи дўст ёфт ҳақиқи мурод дил,
Бе жидду жаҳди тоату бе миннати амал[1.167].

Яъқуб Мирзо – туркман салотинида анингдек писандида зотлиғ ва ҳамида сифотлиғ йигит оз бўлғай. Дарвешсифат ва фонийваш эрди[1.167].

Сайид Аҳмад Мирзо – салим табъ ва пок зеҳн киши эрди. Хили машҳур назмлари бор. Ҳам ғазал, ҳам маснавий, ҳам туркий, ҳам форсий ғазал таврида девони бор. Ва маснавий таврида «Латофатнома» анингдур. Бу туркча матлаи яхши вақеъ бўлубтурким... [1.168]

Султон Аҳмад Мирзо – дарвешваш, яхши ахлоқлиқ, писандида атворлиқ, одамишева кишидур. Ота жонибидин хуштабълиқ анга маврусийдур. Йиллар Хуросон тахтида ҳукумат қилдиким, ҳеч киши андин шикаят қилмади ва таън этмади. Ва Султон соҳибқиронға ота майобасидадур ва икки девон ихтиёри ва мулку мол мушорун илайҳи ва сипоҳи ва черик муътамаддун алайҳи улдур ва гоҳи назм ҳам айтур. Бу байт анингдурким...

Бойқаро Мирзо – бовужуди улким, Султон Соҳибқироннинг туғқон оғаси эрди. Йиллар Балх (қуббат ул-исломий)да салтанат қилди. Ва лекин шикаста нафслиқ ва кичик кўнгуллуқ, тавозуъ ва таъзимлиқ киши эрди ва ҳақшунослиғи аъло мартабада эрди. Табъи дағи назм ҳулясидин муарро эмас эрди. Бу матлаъ анингдурким... [1.168].

Кичик Мирзо – хуб табълиқ, тез идроклиқ, шўх зеҳнлиқ, қавий ҳофизалиқ йигит эрди. Оз фурсатда яхши толиби илм бўлди ва кўпроқ улум ва фунундин ўз мутолааси билан вукуф ҳосил қилди. Шеър ва муаммони хуб англари эрди, балки кўнгли тиласа айта ҳам олур эрди.

Бовужуди бу фазойил дарвешликларга мойил бўлуб, Макка зиёрати шарафига мушарраф бўлди. Аммо бағоят мустағни киши эрди. Бўла олурким, факир истиғноси эркан бўлғай. Бу рубойи анингдурким... [1.169]

Кичик Мирзо – Мирзо Муҳаммад Султон, темурийлардан. Шеърят билан ҳам машғул бўлган. Хусайн Бойқаронинг опаси Окобегимнинг ўғли. Тоғаси хизматида бўлган. Навоий Кичик Мирзога ушбу асарнинг еттинчи мажлисида алоҳида мақола бағишлайди. Хондамирнинг «Макорим ул-ахлоқ» (Яхши хулқлар)ида хабар берилишича, Навоий ташаббуси билан унинг маблағига Марв шаҳрида «Хусравия» номли мадраса бино қилинганида унинг биринчи ғиштини Кичик Мирзо қўйган эди. Бино битганда (подшоҳлик демакдир) сўздан «абжад» ҳисоби билан бинонинг қурилиш таърихи, 881 (1476—1477) й. чиқарилган эди[1.169].

Султон Бадиуззамон Мирзо – ҳусни сурат ва ҳусни сийрат била ороста ва жамоли зоҳирий ва камоли ботиний била пийроста йигитдур. Разм атворидин отар-тутарда дилписанд ва базм асбобидин ичмак ва бағишламоқда бемонанд. Таъби ҳам назм услубида мулоиймдур. Бу матлаъ анингдурким..., деб, мирзонинг бир шеърини мисол қилинган[1.169].

Шоҳ Ғариб Мирзо – шўх таъблиғ ва мутасарриф зехнлик ва нозук тахайюллуқ ва дақиқ тааққуллуқ йигитдур. Назм ва насрда назари маъдум ва мутаҳанйила ва ҳофизада адили номаълум. Ов ва қуш хотирига марғуб ва қурро ва ўқуш кўнглига маҳбуб. Бу матлаъ анингдурким... Девон ҳам жамъ қилибдур. Яхши матлаълари бу мухтасарга сиғмас, магар яна бир китоб битилгай[1.170].

Фаридун Ҳусайн Мирзо – Фаридун ҳасаблик ва Ҳусайн насаблиқ. Зоти таъзим ва виқорлик ва хулқи адаб ва ҳурмат шиорлик, ёй кучида ягона ва ўқ отарда замона аҳлига нишона. Тоат ва тақвийга мойил. Зикр ва тиловатқа машғул йигитдур. Хуб таъби ва мулоийм зехни бор. Бу матлаъ анингдурким... [1.170-171]

Муҳаммад Ҳусайн Мирзо – ҳалойиқ ани адолат ва шижоат ва салтанат ойинида кўп таъриф қилурлар, аммо улча зоҳир бўлди — бағоят саркашлиқ ва бегонавашлиқ гўё зотида бор[1.170].

Муҳаммад Ҳусайн Мирзо – Ҳусайн Бойқаронинг ўғли. Фаридун Ҳусайн Мирзо билан бир туғишган. Оналари ўзбеклардан Минглибий оғача эди. Бобурга қарши фитналарда, жангларда қатнашган. Лекин Бобур қўлига тушганда, қонидан кечиб, озод қилиб юборади. Кейин у Шайбонийхондан паноҳ топиб, Бобур ҳақида ғийбатлар қилиб юрганини Бобур таассуф билан ёзади. Оз фурсат ўтмай Шайбонийхон Муҳаммад Ҳусайн Мирзони қатл қилдиради[1.171].

Султон Масъуд Мирзо – равшан зехнлик ва мустаҳсан таъблиқ ва покиза ҳисол ва маҳмуд фаол йигитдур. Вафо ва дилжўйлуқ анинг шиори, саҳо ва дарвешхўйлуқ анинг атвори. Мулк равнақ ва интизомида ахтари масъуд. Назм зеб ва зийнат итмомида абнои жинсқа мақсуд. Бу туркча матлаъ анингдурким... [1.171]

Султон Масъуд Мирзо – Абусаид Мирзонинг набираси, Султон Маҳмуд Мирзонинг тўнғич ўғли, онаси Хонзодабегим. Отаси даврида Ҳисорда ҳукмронлик қилган. Феодал юришлари ўзаро низолар оқибатида Хусравшоҳ Султон Масъуд Мирзонинг кўзларига мил тортиб, кўр қилган, бу воқеадан сўнг Ҳусайн Бойқаро унга кизи Бегим Султонни берган эди. Султон Масъуд Мирзони Шайбонийхон қатл эттирган[1.171].

Султон Али Мирзо – ҳоло Самарқанд мулкида салтанат тахтида мутамаккиндур. Дерларки, таъби назмга мойилдур[1.171-172].

Султон Али Мирзо – Султон Маҳмуд Мирзонинг кичик ўғли, онаси Зухрабегим. Оғаси Бойсунғур Мирзодан кейин 1499 йил ўрталарида Самарқанд тахтига ўтирган. Шайбонийхон 1500 йилда Самарқандни эгаллагач, Султон Али Мирзони унинг буйруғига биноан қатл этганлар[1.173].

Китобнинг “Аввалги мажлис” фаслида Абу Саид – темурийлардан. Султон Муҳаммаднинг ўғли. 1451-1458 йилларда Мовароуннаҳр ҳокими, 1458 – 1469 йилларда эса темурийлар давлатининг олий ҳукмдори; У ўздан олдинги шоҳ Абдулқосим Бобурга нисбатан анча қаттиққўл, зулмкор эди. Навоий ва унинг тоғалари Мир Саид Кобулий,

Муҳаммад Али Ғарибийлар Ҳусайн Бойқаронинг Абу-Саидга қарши ҳаракатларини қўллаб-қувватлаганлари учун уларга ғоят совуқ муносабатда бўлган Абу Саид илм ва санъат аҳлини кадрламаган ҳукмрон бўлгани учун ҳам муносабатларни яхшилашдан кўра Навоийга Ҳиротни тарк этиш осон туюлган ва у Самарқандга кетган эди. Навоийнинг Абу Саиддан норозилик туйғулари унинг “Маснавийси” – Саййид Ҳасан Ардашерга шеърӣ мактубида ўз аксини топган. Бу асарда Навоий ўзининг Ҳиротдан Самарқандга кетишини беихтиёр қилинган сафар, деб эътироф этади. “Бобурнома”да эса “Билмон, не жарима била Султон Абу Саид Мирзо Ҳиридин ихрож (сургуни) қилди”[7.233], деган маълумот бор. Абу Саид мирзо 1469 йилда Эроннинг Ғарбий қисмларини ўзига бўйсундириш мақсадида юриш бошлаб, Озарбойжонда қатл этилгандан сўнг, Ҳусайн Бойқаро Ҳирот тахтини эгаллагач, янги ҳукмдорнинг таклифи билан Навоий Самарқанддан Ҳиротга қайтади[1.19].

Асарнинг саккизинчи мажлиси, яъни боби, Султон Ҳусайн Бойқарога бағишланган. Албатта, боб Навоийга хос юксак бадиий услубда битилган. Унда Ҳусайн Бойқаронинг насл насаби, салтанат, умрининг мундарижаси, хусусан, бадиий ижодда ўзига хос мавқеъга эга бўлганлиги, олам эли бахтига умри то қиёмат боқӣ бўлишини тилаб дуои хайрлар билан бошланган. Унинг шуҳрати олдида Жамшиду Искандарларни номи хижолат бўлади деб муболаға тарзида мажозӣ ташбеҳлар келтирилган[1.173-210]. Шу ўринда Султон Ҳусайннинг шаънига ажойиб тарихий асар **“Насабнома”** битилгани айтилиб Навоий ўз замонасининг яна бир тарихий қийматга эга бўлган манбани келтириб ўтган. Бобда Султон Ҳусайннинг бадиий ижоддаги фаолияти бўлган шеърӣ девон тартиб берагани хусусида маълумот келтирилган ва ана шу девонга киритилган шеърларидан алифбо тартибида мисоллар келтирилиб мазмуни ва бадиий савиясини баҳолаш билан давом эттириб, якунланган[1.173].

4. Хулосалар:

Амир Алишер Низомиддин Навоийнинг ўлмас ижодӣ мероси шу даврга қадар адабиёт, адабиёт тарихи, манбашунослик, матншунослик, тил таҳлили, поэзия таҳлили, бадиий маҳорат каби бошқа ихтисосликлар бўйича тадқиқ қилинган. Бироқ мутафаккир меросида, унинг гениал асарларидан ўрин олган тарихий воқеалар баёни, тарихнавислик, тарихий-географик жой номлари, маълум ва машҳур тарихий шахслар номлари билан боғлиқ муҳим масалалар тадқиқотлар доирасида четга қолиб қолаётган мавзулардан бири эди.

Биз ушбу мақоламизда, Навоийнинг тарихнавислик фаолиятини “Мажолис ун-нафоис” тарихий асари мисолида баҳоли-қудрат таҳлил қилишга ҳаракат қилдик. Ушбу китобда бевосита 453 та тарихий шахслар хусусида маълумотлар берилган бўлиб, юқорида таъкидлаганимиздек, ана шу номлари келтирилган шахсларга доир маълумотларни тўлдирувчи, аниқлаштирувчи маълумотлар баёнида бир неча ўнлаб шахслар номлари, жой номлари, дунёда ва Шарқ мамлакатларида маълум бўлган ва тарихий қимматга эга бўлган ўнлаб асарлар номлари келтирилган. Албатта, бу асар, унда келтирилган тарихий маълумотлар ҳали чуқур илмий тадқиқотларни, улар асосида илмий хулосалар қилишни талаб этади.

Иқтибослар/ Сноски/References:

1. Навоий А. Мажолисун ун-нафоис МАТ 13 жилд. Тошкент, 1997. – 282 б. (Navoiy A. CoPW:20 volumes. Majolisun un-nafois 13 vols. Tashkent: “Fan”, 1997. p.282)
2. Навоий. А. Бадоеул-бидоя. МАТ. (20 жилдлик) 1 жилд.- Тошкент, 1987. 577 б. (Navoiy A. CoPW:20 volumes.1 volume.Badoe ul-bidoya.-Tashkent: “Fan”, 1987. p.577).
3. Алишер Навоӣ “Муншаот” МАТ. 14 жилд. -Тошкент: ФАН, 1998. – 218.б. (Alisher Navoi “Munshaot” CoPW:20 volumes. 14 vols. -Tashkent: FAN, 1998. p. 218)
4. Абдураззоқ Самарқандӣ. Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн. II жилд 1-қисм. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. яна: Ўзбек адабиёти тарихи (IV томлик) II том Тошкент, 1977. – 486 б. (Abdurazzoq Samarkandiy. Matlai sadayn and majmai bahrayn. Volume II Part 1. –Tashkent: Uzbekistan, 2008. more: History of Uzbek literature (IV volume) Volume II Tashkent, 1977. p.486)

5. Сирожиддинов Ш. Алишер Навоий: манбаларнинг қиёсий-типологияк, текстологияк таҳлили. –Т.:Akadenashr, 2011. -326 б. (Sirojiddinov Sh. Alisher Navoi: comparative-typological, textological analysis of sources. –Т.: Akadenashr, 2011. p.326)
6. Навоий. А. МАТ: 20 томлик. 8 т. Хамса: Фарҳод ва Ширин . Т.: “Фан”, 1991. 360 б. (Alisher Navoi.Farhad and Shirin.CoPW(Collection of Perfect Works).8 volumes.- Tashkent:” Fan”, 1991.p.360)
7. Бобур З.М. Бобурнома. Т.: Фан, 1960. – 431 б.(Bobur Z.M. Boburnoma. Т.: Fan, 1960. p.431)

ЎТМИШГА НАЗАР

1 МАХСУС СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ
СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР 1

LOOK TO THE PAST
SPECIAL ISSUE 1

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000